

Predgovor prvom izdanju

Rečni tokovi su među najzagonetnijim tokovima koji se izučavaju u hidrotehnici. Složenost problema kojima se bave rečna hidraulika i morfologija proizilazi iz činjenice da je ponašanje prirodnih vodotoka slično ponašanju živih bića i da svaku prirodnu ili nasilnu promenu graničnih uslova prati reakcija vodotoka u pravcu uspostavljanja ravnoteže između protoka vode, pronosa nanosa i geometrijskog oblika korita. Tu reakciju vodotoka je često teško predvideti.

Ako se ima u vidu značaj koji reke imaju u životu ljudi, nije čudno da su predmet izučavanja od davnina. Naučna istraživanja u oblasti rečne hidraulike i morfologije, obavljena u drugoj polovini dvadesetog veka, prevazilaze po obimu istraživanja u svim drugim hidrauličkim disciplinama. Međutim, čini se da postignuti rezultati ne odgovaraju u potpunosti uložnim naporima. Procesi koji se odvijaju u prirodnim vodotocima su tako složeni da opšta teorijska rešenja nisu moguća. Objašnjenje za to daje poznati naučnik Leopold (Leopold, 1960) kratkom konstatacijom: „Rečni tokovi su arhitekta sopstvene geometrije” [107].

Složenost procesa kojima se bavi rečna hidraulika najbolje je opisao Kenedy (Kennedy, 1983) na sledeći način [92]. Ako se pretpostavi da je strujanje vode pod pritiskom u pravoj cevi kružnog poprečnog preseka najjednostavniji vid turbulentnog strujanja, tečenje sa slobodnom površinom u prizmatičnom koritu pripada sledećoj kategoriji tokova po analitičkoj složenosti, jer položaj slobodne površine nije unapred poznat i zavisi od geometrijskih i konturnih uslova. Problem dodatno komplikuju fenomeni kao što su hidraulički skok, razne vrste translatorskih talasa i dr. Kod prirodnih tokova je situacija još složenija, jer su im *sve granice pokretne*. Čak i pod pretpostavkom da obale nisu podložne eroziji, problem je dovoljno složen samom činjenicom da se površina vode i površina rečnog dna kontinualno menjaju u prostoru i vremenu.

U pokušaju kvantitativnih analiza prirodnih tokova inženjeri su suočeni sa brojnim neizvesnostima. Hidraulička rapavost, koja zavisi od krupnoće nanosa i dimenzija nanosnih formacija, nije unapred poznata, jer zavisi od brzine toka. Pored toga, prirodni vodotoci su *dvofazni tokovi*, čija čvrsta faza – rečni nanos, svojom koncentracijom utiče na fizičke karakteristike fluida, veličinu otpora i raspored brzine. Takva sprega različitih uticaja nameće potrebu raznih uprošćenja u fazi konceptualnog razvoja analitičkih modela, a iterativnih numeričkih postupaka u fazi njihove primene.

I pored svega, u oblasti rečne hidraulike i morfologije je učinjen značajan napredak razvojem računarskih tehnologija, numeričkih metoda i eksperimentalne opreme. Posebno je značajno što širenjem personalnih računara i Internet tehnologija, rezultati naučnih istraživanja i nove metode proračuna postaju dostupni širem krugu inženjera – korisnika, što ubrzava unapredjenje hidrotehničke struke. U tom kontekstu, autorova je želja da ovom knjigom bar donekle umanjí nedostatak literature na našem jeziku iz oblasti rečne hidraulike i morfologije. Odabrani sadržaji čine teorijsku podlogu Regulacije reka kao inženjerske discipline. Posebna knjiga biće posvećena regulacionim radovima i objektima.

Ova knjiga je prvenstveno namenjena studentima Odsjeka za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Beogradu. Njom su obuhvaćeni i određeni sadržaji koji su interesantni za studente poslediplomske nastave na pomenutom fakultetu. Podrazumeva se da čitaoci poseduju solidno predznanje iz mehanike fluida i hidraulike. U knjigu je uvršćen veći broj računskih primera u cilju lakšeg razumevanja materije. Ovi primeri mogu korisno poslužiti i inženjerima u praksi.

Autor je čitaocima stavio na raspolaganje izvestan broj originalnih kompjuterskih programa čiji se spisak nalazi u Dodatku A, a koji se mogu bez nadokande preuzeti sa sajta: <http://www.grf.bg.ac.yu/mjovanovic/>.

Autor je zahvalan recenzentima - profesorima Stevanu Bruku i Dragutinu Muškatiroviću, kao i kolegama - Dejani Djordjević, Ljubodragu Saviću i Slobodanu Djordjeviću, na pažljivom čitanju teksta i korisnim sugestijama. Izdavanje ove knjige su finansijski pomogli: Energoprojekt-Hidroinženjering, Institut za vodoprivredu „Jaroslav Černi“ i JVP „Srbijavode“ iz Beograda.

Beograd, mart 2002.

Autor

Predgovor drugom izdanju

Prvo izdanje knjige, štampano u tiražu od 250 primeraka, koristile su četiri generacije studenata Građevinskog fakulteta u Beogradu, a nadam se, i mnogi inženjeri u praksi. Manji broj primeraka stigao je i do drugih građevinskih fakulteta u zemlji, kao i do susednih zemalja bliskog govornog područja.

U drugom izdanju su unete sledeće izmene i dopune:

- poglavlja 2 (elementi teorije graničnog sloja) i 3 (linijski otpori u koritu sa nepokrenim dnom) dopunjena su boljim definisanjem veze empirijskih koeficijenata trenja i relativne rapavosti;
- poglavlje 5 (neustaljeno tečenje u prirodnim vodotocima) dopunjeno je primerima numeričke simulacije ravanskih tokova, sa namerom da se ukaže na velike mogućnosti savremenih višedimenzionih računskih modela i na njihovu sve veću primenu u praksi;
- poglavlje 9 (pokretanje nanosa) je prošireno detaljnijim objašnjenjem koncepta kritične brzine i tumačenjem veze između kritične brzine i kritičnog tangencijalnog napona;
- u poglavljima 10 (vučeni nanos) i 11 (suspendovani i ukupni nanos) prošireni su delovi teksta koji se odnose na terenska merenja, prikazom savremenih mernih uređaja i tehnologija;
- poglavlje 13 (fizički modeli) je u celini preradjeno, sa težištem na rečnim fizičkim modelima u potpunoj i nepotpunoj sličnosti;
- izvršena je ponovna redakcija celokupnog teksta, uz otklanjanje uočenih štamparskih i drugih grešaka. Poboľšan je izgled većeg broja crteža i dijagrama. Na jednom broju dijagrama decimalni znak je tačka, što je posledica korišćenja komercijalnog grafičkog softvera.

I pored uložnog truda na pripremi, tehničkoj obradi i redakciji teksta, autor je svestan da ni ovo drugo izdanje neće biti bez nedorečenosti i štamparskih grešaka. Zato će biti zahvalan čitaocima ako mu na njih ukažu.

Nadam se da će ova knjiga i dalje koristiti studentima za lakše savladavanje nastavnog programa, a inženjerima za uspešno rešavanje složenih zadataka u praksi.

Beograd, februar 2008.

Autor

Sadržaj

Spisak oznaka

1 Geomorfološke karakteristike prirodnih vodotoka	1
1.1 Uvodna razmatranja	1
1.1.1 Nastanak prirodnih vodotoka i njihova podela	2
1.1.2 Slivno područje	3
1.1.3 Rečna dolina i rečni tok	3
1.1.4 Topologija hidrografske mreže	5
1.2 Geomorfološke promjenjive	5
1.3 Hidraulička geometrija rečnog korita	9
1.3.1 Oblici u horizontalnoj projekciji	9
1.3.2 Uzdužni profil	11
1.3.3 Poprečni profili	14
1.3.4 Konfiguracija rečnog dna	14
1.4 Meandrirajući aluvijalni vodotoci	14
1.4.1 Mehanizam formiranja meandrirajućih vodotoka	14
1.4.2 Klasifikacija meandrirajućih vodotoka	15
1.4.3 Veza između oblika korita u planu i u poprečnom profilu	16
1.5 Rečna ušća	21
1.6 Dinamika aluvijalnih vodotoka	23
1.6.1 Reka kao adaptivni dinamički sistem	23
1.6.2 Granična geomorfološka stanja	24

1.6.3	Stabilno korito aluvijalnog vodotoka	26
1.7	Završne napomene	27
2	Elementi teorije graničnog sloja	29
2.1	Pojam graničnog sloja	29
2.2	Turbulentne karakteristike razvijenog graničnog sloja	30
2.3	Raspored tangencijalnog napona po dubini otvorenog toka	32
2.4	Komponente tangencijalnog napona	34
2.5	Modeliranje turbulentnih napona	35
2.6	Raspored brzine po dubini toka	37
2.7	Opšti logaritamski raspored brzine	42
2.8	Ajnštajnova varijanta logaritamskog zakona	45
2.9	Osrednjavanje brzine po dubini	46
2.10	Prošireni logaritamski zakon	47
2.11	Teorijski raspored u obliku stepene funkcije	49
2.12	Raspored koeficijenta turbulentne viskoznosti po dubini toka	50
2.13	Raspored tangencijalnog napona po poprečnom preseku	52
2.14	Raspored brzine po poprečnom preseku	53
3	Linijski otpori u koritu sa nepokretnim dnom	57
3.1	Empirijski izrazi za otpore trenja	57
3.2	Ocena vrednosti koeficijenata trenja	58
3.3	Linijski otpori usled vegetacije	63
3.4	Neuniformni raspored rapavosti po poprečnom preseku	69
3.5	Koeficijent otpora deonice	71
4	Nanosne formacije i aluvijalni otpori	75
4.1	Tipovi nanosnih formacija	75
4.2	Pojam aluvijalnog otpora	78

4.3	Procena vrste nanosnih formacija	80
4.4	Procena dimenzija nanosnih formacija	85
4.5	Procena veličine aluvijalnog otpora	86
4.6	Odredjivanje krive protoka na osnovu aluvijalnog otpora	87
5	Neustaljeno tečenje u prirodnim vodotocima	93
5.1	Podela neustaljenih tokova	93
5.2	Jednačine linijskog neustaljenog tečenja	95
5.3	Konturni uslovi	102
5.4	Numeričko rešavanje osnovnih jednačina	103
5.4.1	Metoda karakteristika	104
5.4.2	Metoda konačnih razlika	108
5.5	Uprošćene metode	123
5.5.1	Kriva protoka	124
5.5.2	Model kinematičkog talasa	126
5.5.3	Model difuzionog talasa	128
5.5.4	Metode zasnovane na funkciji zapremine korita	129
5.6	Ravanski tokovi	143
6	Ustaljeno tečenje u prirodnim vodotocima	149
6.1	Podela ustaljenih tokova	149
6.2	Jednačine linijskog ustaljenog tečenja	152
6.3	Geometrijski elementi poprečnog preseka	155
6.4	Hidraulički parametri složenog preseka	156
6.5	Normalna i kritična dubina u koritu složenog preseka	158
6.6	Proračun linije nivoa	162
6.6.1	Miran i buran režim tečenja	162
6.6.2	Mešoviti režim tečenja	163

6.7	Odredjivanje vrednosti koeficijenta otpora	166
6.8	Rečna ušća	170
6.9	Mostovska suženja	172
6.9.1	Karakter tečenja u mostovskim suženjima	172
6.9.2	Proračun uspora usled mostovskog suženja	173
6.10	Mreže otvorenih tokova	186
7	Sekundarna strujanja	193
7.1	Strujanje u krivini	193
7.1.1	Osnovne jednačine	194
7.1.2	Raspored radijalne brzine po dubini	198
7.1.3	Poprečni nagib linije nivoa	199
7.1.4	Raspored radijalne brzine po širini korita	202
7.1.5	Helikoidno strujanje	203
7.1.6	Raspored radijalnog napona	204
7.1.7	Energetski gubici u krivini	205
7.1.8	Neke praktične posledice strujanja u krivini	206
7.2	Sekundarno strujanje u zoni mostovskih stubova	207
7.3	Ostali vidovi sekundarnih strujanja	209
8	Poreklo i fizička svojstva rečnog nanosa	213
8.1	Nastanak i podela rečnog nanosa	213
8.2	Fizička svojstva rečnog nanosa	214
8.2.1	Fizička svojstva pojedinačnog zrna	214
8.2.2	Fizička svojstva mešavine nanosa	221
9	Pokretanje rečnog nanosa	233
9.1	Dimenziona analiza	233
9.2	Vučeni nanos. Determinističke metode	237

9.2.1	Kritična brzina	237
9.2.2	Kritični tangencijalni napon. Šildsov dijagram	239
9.2.3	Uslov pokretanja izveden iz ravnoteže sila koje deluju na pojedinačno zrno	243
9.2.4	Veza kritične brzine i kritičnog napona	248
9.2.5	Korekcije kritičnog tangencijalnog napona	249
9.3	Stohastički model pokretanja nanosa	252
9.4	Početak formiranja suspenzije	257
10	Vučeni nanos	259
10.1	Mehanizam kretanja vučenog nanosa	259
10.2	Transportni kapacitet vodotoka	260
10.3	Metode proračuna pronosa vučenog nanosa	261
10.3.1	Pristup zasnovan na kritičnoj brzini	263
10.3.2	Pristup zasnovan na kritičnom naponu	265
10.3.3	Pristup zasnovan na koncentraciji nanosa	271
10.3.4	Energetski pristup	273
10.3.5	Stohastički pristup	275
10.4	Problemi izučavanja vučenog nanosa	283
10.5	Hidrografska merenja	287
10.5.1	Merenje geometrije rečnog korita („batimetrija”)	287
10.5.2	Merenje polja brzine	291
10.5.3	Merenje pronosa vučenog nanosa	293
11	Suspendovani i ukupni nanos	305
11.1	Pronos suspendovanih čestica turbulentnom difuzijom	306
11.1.1	Turbulentna struktura rečnih tokova	306
11.1.2	Osnovne pretpostavke u teoriji turbulentne difuzije	306
11.1.3	Koncentracija nanosa	307

11.1.4	Rejnoldsova analogija	308
11.1.5	Raspored difuzionog koeficijenta za nanos	309
11.2	Jednačina održanja mase suspendovanog nanosa	309
11.3	Raspored koncentracije u stabilnoj suspenziji	311
11.4	Referentno odstojanje i referentna koncentracija	320
11.5	Proračun pronosa suspendovanog nanosa	321
11.5.1	Integracija izmerenih profila brzine i koncentracije	321
11.5.2	Ajnštajnova metoda i njoj srodne metode	322
11.5.3	Metode kod kojih se referentna koncentracija definiše korela- cionim zavisnostima	328
11.6	Tokovi sa visokom koncentracijom nanosa	335
11.7	Energetski pristup u analizi suspendovanog nanosa	338
11.8	Kretanje suspendovanog nanosa u neravnotežnim uslovima	343
11.9	Metode proračuna ukupnog (totalnog) pronosa	344
11.10	Merenje pronosa suspendovanog nanosa	348
11.10.1	Način merenja i merni uredjaji	349
11.10.2	Problemi zahvatanja uzoraka i tačnost merenja	352
11.10.3	Obrada rezultata merenja	352
12	Deformacija rečnog korita	357
12.1	Jednačina kontinuiteta za nanos	357
12.2	Opšta deformacija rečnog korita	361
12.2.1	Matematički modeli opšte deformacije	362
12.2.2	Opšta erozija rečnog korita	370
12.3	Lokalna deformacija rečnog korita	377
12.3.1	Erozija oko mostovskih stubova	378
12.3.2	Erozija u zoni poprečnih gradjevina	386
12.3.3	Erozija nizvodno od prelivnih objekata	389

12.4	Primeri uticaja regulacionih radova na deformaciju korita	391
13	Fizički modeli	397
13.1	Uvodne napomene	397
13.2	Razmere i zakoni sličnosti	398
13.3	Rečni fizički modeli sa nepokretnim dnom	399
13.4	Rečni fizički modeli sa pokretnim dnom	404
13.4.1	Rečni modeli u potpunoj sličnosti	404
13.4.2	Rečni modeli u nepotpunoj sličnosti	409
13.5	Efekti razmere	413
14	Morfološke analize prirodnih vodotoka	415
14.1	Teorija režima	416
14.2	Racionalni pristup u određivanju stabilnog korita	420
14.2.1	Hipoteze ekstremnih uslova	421
14.2.2	Računski model	422
14.3	Statistička analiza morfoloških podataka	424
14.3.1	Prikupljanje podloga	425
14.3.2	Obrada podataka	425
14.4	Morfološke analize u sklopu uredjenja aluvijalnih vodotoka	432
14.4.1	Određivanje prosečnog pronosa vučenog nanosa	433
14.4.2	Izbor regulacionih elemenata	436
14.4.3	Analiza efekata regulacionih radova	438
	Literatura	439
	Dodaci	451
	Registar autora	461
	Registar pojmova	463